MEI '68: VEERTIEN THEORETISCHE BESCHOUWINGEN

Erik Arckens

1. De culturele contradicties van het kapitalisme.
Wat bedoelde Edgar Morin met zijn stelling dat het moment van de culturele revolutie (mei '68) **slechts een moment van extase was in het verloop van crisis-recuperatie van de cultuur zelf** (1) ? Het aankaarten van deze kwestie is m.i. fundamenteel indien men de werkelijke betekenis van '68 wil begrijpen. Daniel Bell is in zijn **The cultural contradictions of capitalism** (2) uitputtend op deze thematiek ingegaan. Bell betoogde in dit boek dat het burgerlijk kapitalisme en de cultuur van de avant-garde weliswaar gemeenschappelijke wortels hebben (in hun verwerpen van het verleden, in hun dynamiek, hun zoeken naar nieuwheid en verandering), maar dat de regulerende principes van deze beide domeinen in de loop van de tijd steeds sterker en manifester tegenover elkaar zijn komen te staan. Het kapitalisme met zijn norm van functionele rationaliteit legde immers sterk de nadruk op de verschillende, afzonderlijke rollen die de moderne mens in het maatschappelijk leven moet spelen, terwijl de modernistische cultuur juist de "totale mens" benadrukt en aanklaagt hoe "vervreemding" optreedt door een sterk doorgedreven functionele rolverdeling. Maar er is meer: daar waar de bureaucratische structuur van het kapitalisme een hoge graad van sociaal-economische segmentering vooronderstelt, vraagt het politieke veld gelijkheid en participatie.

De "traditionele cultuur" is sinds het begin van deze eeuw onder het spervuur komen te staan van die **twee stromingen**, de **economische ontwikkeling** en de **opkomst van de modernistische kunst**. Het avant-gardisme brak met de "traditie" als dusdanig, speelde constant in op de zinloosheid en stelde de ontdekking van het onbewuste als criterium. De bedoeling was de toeschouwer te overbluffen en de burgerlijke waarden (zoals rationalisme en soberheid) te ridiculiseren. Anderzijds stond diezelfde traditionele cultuur tegenover de imperatieven van de opkomende consumptiecultuur, die - volgens Bell - vanaf de jaren '20 in opmars was. De massacultuur met haar "sociale uitvindingen" - zoals elektrische huishoudapparaten, auto's, film - ondermijnde het klein-stedelijke karakter van de "maatschappij"; waar vroeger de familie, de kerk en het opvoedkundige systeem de lakens uitdeelden, geldt voortaan de **fun morality**. De "cultuur" was in steeds mindere mate bezorgd over de vraag hoe iets te bereiken door te werken, dan wel met de vraag hoe te genieten en uit te geven. In dit proces was de

RETISCHE

ne.
moment van de culturele
ase was in het verloop
Het aankaarten van deze
ijke betekenis van '68 wil
adictions of capitalism
oogde in dit boek dat het
arde weliswaar gemeen-
an het verleden, in hun
andering), maar dat de
de loop van de tijd steeds
e staan. Het kapitalisme
mers sterk de nadruk op
erne mens in het maat-
istische cultuur juist de
nding" optreedt door een
er is meer: daar waar de
hoge graad van sociaal-
het politieke veld gelijk-

eeuw onder het spervuur
omische ontwikkeling
let avant-gardisme brak
n op de zinloosheid en
m. De bedoeling was de
en (zoals rationalisme en
elfde traditionele cultuur
onsumptiecultuur, die -
massacultuur met haar
apparaten, auto's, film -
e "maatschappij"; waar
ge systeem de lakens
"cultuur" was in steeds
ereiken door te werken,
en. In dit proces was de

reclame een niet te onderschatten factor die de sociale ruimte omtoverde in een geprivilegieerd veld voor hetgeen Sloterdijk heeft genoemd: "het vrijetijdsindividu, de weekendmens, die de behaaglijkheid in de vervreemding en het confort, in het dubbelleven heeft ontdekt" (3). Al voor de jaren twintig hadden zo bv. handige reclamejongens een "emancipatie van de vrouw" uitgedacht door haar om te toveren tot een uitdagend, veeleisend, centraal personage dat op dat nieuwe toneel van openbaarheid, dat tegelijk met de consumptiecultuur is ontstaan, verscheen en de wereld tot winkelcentrum maakte. (Onnodig hierbij te vermelden dat Amerika de prefiguratie was van de latere consumptiemaatschappij in Europa (4).) De vraag blijft - en Bell noemt dit **de** fundamentele contradictie van het kapitalisme - hoe het door het kapitalisme gedomineerde culturele veld zich in zijn diepste kern in twee tegenovergestelde ideaaltypes uitsplitste: de "georganiseerde persoon" die uitstel van bevrediging kon aanvaarden en anderzijds het zich laten gaan en genieten. "One is to be 'straight' by day and a 'swinger' by night" (5). **Lang voor de opkomst van de "tegencultuur" was de traditionele cultuur al "gecounterd"**, en was de fameuze protestantse ethiek die Weber zo belangrijk achtte voor ontwikkeling van het kapitalisme, verworden tot een karikatuur. **In die zin was het "hedonisme" van de jaren zestig hoogstens een verspreiding van het libertinisme dat tot dan toe aan een bepaalde "elite" was voorbehouden** (6).

2. Vrijetijdsindustrie en "jeugdcultuur".

In de jaren vijftig, wanneer de **massacultuur** definitief doorbreekt, doen zich volgende tendensen voor (7). Vooreerst een **schaalverkleining**, die slaat op de verschuiving van "territoriale kaders" van de gemeenschapsvorming naar functionele opvattingen, georganiseerd op basis van overeenkomst in beroep, status en interesse. Zo wordt bv. de buurt als eenheid van wonen en werken verdrongen door de buurt als verzameling van private woondomeinen van waaruit moderne, mobiele mensen dagelijks elk hun weg gaan om te werken en zich te ontspannen in "functie- en rolspecifieke" netwerken en ruimtes. De schaalverkleining slaat tevens op het toenemende gezinscentrisme dat door het steeds slechter functioneren van vroegere integratiekaders (buurt, wijk, parochie) het individu een plek van persoonlijke geborgenheid gaf. De **schaalvergroting** slaat op de wijze waarop het **vrijetijdsaanbod** heeft plaatsgehad: door de massale verspreiding van de T.V. (begin jaren zestig), auto's en brommers, alsmede de toenemende mobiliteit die hieruit resulteerde. De televisie vormt de drang van de internationalsiering van de consumptie- en mediamarkten. "In de lokale vormgeving van vrije tijd, stijl en identiteit gaan in groeiende omvang bovenlokaal geproduceerde beelden en producten een rol spelen" (8). In dit kader moet men de opkomende jeugdcultuur situeren, waarbij "groepen jongeren steeds meer een vrije-tijdscultuur ontwikkelen waar de symbolische betekenis van via een massamarkt aangeboden goederen en diensten een belangrijke rol gaat spelen in de vorming van een specifieke **jeugdcentrische identiteit**" (9). De cultuur- en amusementsindustrie ontwikkelde zich o.m. door onder het begrip "teenager" een nieuwe **consumptie-identiteit** te creëren, die zich bv. liet associëren met een "rebel without a cause" als James Dean. Aan de bovenkant van de middenklasse

ontwikkelde zich daarnaast een jeugdstijl die zich laafde aan het Franse existentialisme, dat gereduceerd werd tot enige oppervlakkige elementen, zoals de "authenticiteit", het gedoemd zijn tot vrijheid, het ontsnappen aan de "kwade trouw".

De beatniks trachtten hun "bevrijding" te verwezenlijken door zelfverkozen armoede en vluchtten uit de "starheid en dorheid" van de heersende orde met behulp van narcotica, Zen en wilde motor- en autoritten dwars door Amerika. Men spiegelde zich aan Jack Kerouacs **On the road** en aan de "films noirs" zoals **A bout de souffle** (Jean-Luc Godard, 1959). Scherpe "kritiek" werd geleverd aan het adres van leeftijdsgenoten die nog in een "ouderwets" jeugdbestel - zoals padvinders en corpsleden - verkeerden. De media ontdeden het beatnikbestaan van de "scherpe kanten" en transformeerden de bohémienleefstijl in een leefstijl die voor ouders en opvoeders meer acceptabel was. "Parijse mode-ontwerpers ontwierpen existentialistenjasjes (!) en -kielen in warme kleuren, strak gelijnde driekwartbroeken in New Look en lange pelsjassen met slechts één knoop" (10). M.a.w. de groeiende populariteit van de popmuziek onder de nieuwe generatie en de hiermee samenhangende vrije-tijdsbesteding "maakte deze jongeren als consumenten-doelgroep interessant voor de vrije-tijdsindustrie die zich aan het eind van de jaren vijftig ontwikkelde." **De culturele contradictie van het kapitalisme maakte aldus mogelijk dat door het aanbod van (de uit de U.S.A. geïmporteerde of afgekeken) "alternatieve" levensstijlen, bohémiens en teenagers uit het "maatschappelijk keurslijf" konden ontsnappen en daar een individualistische anti-houding tegenover stellen. En dit lang voor mei '68** ! (11)

In deze context moet natuurlijk ook de opkomende rockmuziek gesitueerd worden, die precies blijk gaf aan de nieuwe gevoelens van "vrijheid zonder verplichting tot een toekomstige binding" (12). Rock 'n roll brak met het traditionele romantische ideaal door herhaling van onzinrefreinen, de accentuering van de performance van de artiest nagevolgd door het publiek, en door uiting te geven aan een vrijere, lossere manier van leven (die door ouderen als obsceen werd ervaren). Imaginair verschuift daarbij ook de beeldvorming van de teenagers en beatniks van de donkere, sombere stad naar het mythisch paradijs **Californië**, "een **teenage heaven** compleet met een hoge levensstandaard en met bijbehorend consumptieniveau, het heersende optimisme dat als men maar wilde alles binnen bereik lag, de surfstranden en het goddelijke klimaat" (12). **Jong zijn** stond van dan af niet langer gelijk met de "korte moeilijke worsteling" om van kind tot volwassene te worden, maar met een **zelfstandige levensfase van vrij-zijn** waarin plezier en kick's de toon aangaven. Indien van dan af film, muziek en reclame duidelijk maken "dat je onder elkaar je met behulp van nieuwe genotsmiddelen kan overgeven aan elk tijdverdrijf dat je zelf leuk vindt zonder toezicht van ouderen" (13), dan is de maatschappij steeds meer een **massacultuur** geworden, waarin het **jeugd-ideaal** als voorbeeld geldt en die **zelf** - gewild of ongewild - **haar tegenculturen (of deelculturen) produceert en/of recupereert**.

3. "Tegencultuur" al
De nieuwe hedonistisc
door het modernisme,
lingen verdedigde, voo
Bell "niets anders geda
me en kapitalistisch m
geleden ontstonden" (
hoe wild en "pervers"
surrealisme - nog steed
van de kunst zelf. De "
genres af en ontkent da
De kunst was vroeger
omgezet. **De tegencul**
de extreme ervaringe
gen waar de liberal
verbeelding tolereer

Maar er is meer: het "o
dan resulteren uit de d
het over had, het is ve
voortbestaan van de c
van de conservatief
stadium van zelfverhe
gemeenschap verbrok
met een dusdanig ho
zij uitwaaiert in "sub
zou uit voortspruiten h
E. Morin scherper inge
de post-industriële sa
op ? Ten eerste op de
rigide programmering
men; voorts op de de
volstrekt **"polycentris**
nismen; hypercomple
zelfproductie en ve
voorbestemd om ha
dering, die haar toela
anderzijds ook aan pe
durend beroep op d
desorganisatie" (19)
orthodoxie, waaruit da
"hypercomplexe" maa
nente instabiliteit di
teugel laat, omdat d
geïntegreerd is, de o
de **"zones van anom**
getolereerd en deze
sociale verwijdering
morphogenese" (20)

n laafde aan het Franse
oppervlakkige elementen,
eid, het ontsnappen aan

lijken door zelfverkozen
van de heersende orde
en autoritten dwars door
On the road en aan de
Godard, 1959). Scherpe
sgenoten die nog in een
osleden - verkeerden. De
rpe kanten" en transfor-
or ouders en opvoeders
ontwierpen existentialis-
nde driekwartbroeken in
knoop" (10). M.a.w. de
nieuwe generatie en de
akte deze jongeren als
ijdsindustrie die zich aan
le contradictie van het
t aanbod van (de uit de
atieve" levensstijlen,
elijk keurslijf" konden
nti-houding tegenover

e rockmuziek gesitueerd
ens van "vrijheid zonder
ock 'n roll brak met het
nzinrefreinen, de accen-
lgd door het publiek, en
nier van leven (die door
erschuift daarbij ook de
donkere, sombere stad
e heaven compleet met
consumptieniveau, het
s binnen bereik lag, de
zijn stond van dan af niet
van kind tot volwassene
se van vrij-zijn waarin
f film, muziek en reclame
ulp van nieuwe genots-
e zelf leuk vindt zonder
appij steeds meer een
l als voorbeeld geldt en
uren (of deelculturen)

3. "Tegencultuur" als "bedreiging" ?
De nieuwe hedonistische levenswijze was én door de massaconsumptie én door het modernisme, dat weinig of nooit de maatschappij en haar instellingen verdedigde, voortgebracht. In die zin heeft de "tegencultuur" volgens Bell "niets anders gedaan dan de dubbele tendens van cultureel modernisme en kapitalistisch markthedonisme voortgezet, welke reeds zestig jaar geleden ontstonden" (14). Maar de vroegere artistieke verbeelding werd, hoe wild en "pervers" zij soms ook was - denk maar aan Dada en het surrealisme - nog steeds in toom gehouden door de vormgevende discipline van de kunst zelf. De "nieuwe sensibiliteit" van de "tegencultuur" breekt alle genres af en ontkent dat er enig onderscheid is tussen de kunst en het leven. De kunst was vroeger een ervaring, thans wordt iedere ervaring in kunst omgezet. **De tegencultuur trachtte de leer der persoonlijke vrijheid, van de extreme ervaringen en sexuele experimenten op terreinen te brengen waar de liberale cultuur, die zulke ideeën in de kunst en de verbeelding tolereert, niet bereid was te volgen** (15).

Maar er is meer: het "ontbreken van een diep geworteld zedelijk besef" mag dan resulteren uit de dubbele beweging van desubstantialisering waar Bell het over had, het is verre van klaar dat dit proces "een bedreiging voor het voortbestaan van de cultuur" zelf is. Graag onderschrijven we de woorden van de conservatief Bell dat de "tegenstrijdige opvattingen ons in een stadium van zelfverheffing brengen, waardoor tenslotte de banden met de gemeenschap verbroken zullen worden" (16), **en dat een maatschappij met een dusdanig hoge graad van specialisatie er zelf voor zorgt dat zij uitwaaiert in "sub-culturen"** (17), maar de onbestendigheid die hier zou uit voortspruiten hoeft niet noodzakelijk destabiliserend te zijn. Dat heeft E. Morin scherper ingezien met zijn theorie over de **hypercomplexiteit** van de post-industriële samenleving. Waar slaat dit begrip hypercomplexiteit op ? Ten eerste op de erosie van de vroegere hiërarchische stelsels met hun rigide programmering ten voordele van minder dwingende integratievormen; voorts op de decentralisatie van beslissingscentra tot en met een volstrekt **"polycentrisch" geheel** van controle- en besluitvormingsmechanismen; hypercomplex is deze maatschappij ook door haar **voortdurende zelfproductie en verandering** (18). "De hypercomplexe organisatie is **voorbestemd om haar eigen identiteit te behouden door de verandering**, die haar toelaat zich nieuwe gebieden toe te eigenen, maar haar anderzijds ook aan permanente risico's blootstelt. **Zij doet daarom voortdurend beroep op de reorganisatie en heeft daarom nood aan enige desorganisatie**" (19). Zo wordt wat gisteren afscheuring was vandaag orthodoxie, waaruit dan weer een nieuwe afscheuring kan volgen. In onze "hypercomplexe" maatschappij bestaat aldus een grote mate aan **permanente instabiliteit die de tegengestelde sociale stromingen de vrije teugel laat, omdat deze maatschappij door haar aard cultureel zwak geïntegreerd** is, de onaantastbaarheid van normen en taboes zwakt af en de **"zones van anomie, marginaliteit en originaliteit zijn min of meer getolereerd en deze vormen op hun beurt vanuit zichzelf zones van sociale verwijdering die gunstig kunnen zijn voor schismogenese en morphogenese"** (20).

4. De "sensibiliteit" van "the sixties".
Heel deze redenering kan ons helpen '68 niet alleen te beschouwen als logische wending van het kapitalisme, zoals Bell heeft aangetoond, maar tevens ook als **trendzetter van het "narcisme" van de jaren tachtig**. Ten volle onderschrijf ik L. Ferry en A. Renaut dat mei '68 moet beschouwd worden als "een individualistische beweging die zich halverwege de grote revoluties van de 19de eeuw en het individualistische narcisme van de jaren '80 bevond" (21). Het essentiële van '68 lag dan volgens deze auteurs ook veel meer "in haar **antitraditionele en antihiërarchische eisen**, dan in haar politieke vormen, die zo vlug als maar kon werden weggeworpen, zoals gadgets die hun dienst hebben gedaan" (22).

Met verve heeft D. Bell die gadget-cultuur beschreven als de "sensibility of the sixties." Zonder hier uitputtend op in te gaan, graag toch enkele elementen. Bell schrijft dat de schilderkunst in die jaren slechts aanvaard werd als deel uitmakende van het "bewegen", beeldhouwwerken dienden samen te vallen met hun omgeving en verloren alle ver-beelding. Het liefst zag de kunst zichzelf gereduceerd tot gebruiksvoorwerp: dozen of blokken. In de zomer van '68 ontvouwde een show van het Whitney Museum zich onder het label van **"Anti-illusion: Procedures and materials"** ! Symptomatisch was ook de wende in het theaterleven waar voortaan alle symbolische functies werden genegeerd. Zelfs de idee om iets te evoceren had in die dagen geen zin meer in de kunst, omdat "de gebeurtenis" niets meer vertegenwoordigde of voorstelde. Schizoïde wankelheid, perversiteit en krankzinnigheid waren geprefereerde thema's. De gehele "kunst" onderging een "democratisering" waarbij niets nog beschouwd kan worden als hoog of laag; kunst kon voortaan slechts bestaan als een syncretisme van alle stijlen waarbij alle gevoelens werden vermengd. Deze trend was een voortzetting van het abstract expressionisme en Dada, die alle de afstand tussen elitekunst en massakunst wouden overbruggen. (Het epicentrum van de avant-gardekunst had zich - en dit was meer dan symbolisch - na W.O. II verplaatst van Parijs naar New York.) Waar een Duchamp - die in 1917 schandaal maakte met zijn "urinoir" als kunstwerk - alle traditionele noties van kunst, zoals creativiteit, originaliteit en schoonheid probeerde te "overstijgen", zal in de jaren zestig met de zogenaamde **pop-art** van Andy Warhol deze integratie van kunst met anti-kunst verheven worden tot een kwantitatief proces, waarbij m.a.w. het avant-gardistisch protest tot op het niveau van de markt wordt gebracht. Soepblikken en coca-colaflesjes - oneindig vermenigvuldigd - zijn het embleem van het nieuwe "kunstwerk" (22 b). De term "avant-garde" heeft van dan af nog nauwelijks zin.

Tegenover de technische rationaliteit stelde de "tegencultuur" de zeer egocentrische gedachte dat alle niet-intellectualistische hersenspinsels ipso facto in staat waren naar het goede en het ware te leiden. Zo kwam het dat een - m.i. terechte - kritiek tegen het métro-boulot-dodo-model en het technocratisch bureaucratisme (23) uitmondde in de absurde eis dat "antitheater", "anti-familie", "anti-poëzie" begaanbare paden waren om te ontsnappen aan het Systeem. **"Psychedelisch"**, het modewoord van die tijd, kondigde dan al de enorme vloed van pseudo-therapieën aan; in de

popmuziek leidde het r
maar aan de LP's van
waan stond de **reis na**
van Bob Dylan, idool va
over sociale gerechtig
oorlog, maar gaandew
over naar meer surre
nuchter ogenblik vroeg
het wel zou volstaan in
"It is more a flight fr
Stern, lid van de ultra-li
Stern beschreef haar b
de nationale bijeenkom
met de volgende bewo
strong and slim... I felt

5. De nieuwe stijl van
De marxistisch georiën
dat aan die nieuwe sen
gekoppeld, die zich als
ken. Veel van die "vern
af op het beeld dat de
symbolen van macht e
vormen gegoten. De "
een "vulgair sociologis
elke gebeurtenis op te
structuren, processen
zich vooral lieten ken
voorkomende ondert
tualistisch, er was zelf
even welke intellectue
bluf-karakter, de spek
aan substantie kwam d
"revolutionairen" tegen
van de complexe struc
juiste vragen te stellen
radicalen zich tot kritie
gezag bleef beperkt to
kwam het tot de vraa
scheiden. Bij gebrek aa
zijn, is deze kritiek nooi
jegens gezagsdragers
(26). En de kritiek teg
sprekend uit in de afwij
idee van de participati
stelden, ontbrak de n
staatsburger die zich d
komt de **homo politic**
universiteitsingezetene

een te beschouwen als
eeft aangetoond, maar
n de jaren tachtig. Ten
ei '68 moet beschouwd
ch halverwege de grote
e narcisme van de jaren
lgens deze auteurs ook
chische eisen, dan in
en weggeworpen, zoals

ven als de "sensibility of
an, graag toch enkele
jaren slechts aanvaard
ldhouwwerken dienden
ver-beelding. Het liefst
werp: dozen of blokken.
Whitney Museum zich
d materials" ! Sympto-
r voortaan alle symbo-
iets te evoceren had in
gebeurtenis" niets meer
kelheid, perversiteit en
ehele "kunst" onderging
kan worden als hoog of
cretisme van alle stijlen
nd was een voortzetting
alle de afstand tussen
Het epicentrum van de
symbolisch - na W.O. II
Duchamp - die in 1917
alle traditionele noties
eid probeerde te "over-
op-art van Andy Warhol
worden tot een kwanti-
protest tot op het niveau
a-colaflesjes - oneindig
"kunstwerk" (22 b). De
zin.

"tegencultuur" de zeer
che hersenspinsels ipso
eiden. Zo kwam het dat
lot-dodo-model en het
e absurde eis dat "anti-
aden waren om te ont-
modewoord van die tijd,
therapieën aan; in de

popmuziek leidde het rond '67-'68 tot hoogst vervreemdende effecten (denk maar aan de LP's van Pink Floyd uit die tijd). Centraal in de psychedelische waan stond de **reis naar het diepste ik**. Dat weerspiegelde ook de muziek van Bob Dylan, idool van de "dissidente jeugd". Zijn eerste songs gingen nog over sociale gerechtigheid (**"The times are a-changin'**), protest tegen de oorlog, maar gaandeweg het einde van de jaren zestig sloeg de tonaliteit over naar meer surrealistische en psychedelische toestanden. Op een nuchter ogenblik vroeg de "profeet" van de tegencultuur, Roszak, zich af of het wel zou volstaan in de "underground" te gaan en L.S.D. te gebruiken (24). **"It is more a flight from than towards."** Maar daar had bv. een Susan Stern, lid van de ultra-linkse groepering "The Weathermen", geen oren naar. Stern beschreef haar belevenissen tijdens de demonstratieve verstoring van de nationale bijeenkomst van de Democratische Partij in '68 te Chicago, o.m. met de volgende bewoordingen: "I felt good. I could feel my body supple and strong and slim... I felt real" (25).

5. De nieuwe stijl van actie-voeren.

De marxistisch georiënteerde socioloog Bart Tromp had al vlug in de gaten dat aan die nieuwe sensibiliteit ook een nieuwe manier van actie-voeren was gekoppeld, die zich als gangmaker van het Systeem zelf zou laten gebruiken. Veel van die "vernieuwers" stemden, volgens Tromp, **hun activiteiten af op het beeld dat de media ervan zouden geven**. Deze aanvallen op de symbolen van macht en legitimiteit werden zelf veelal ook in symbolische vormen gegoten. De "vernieuwers" bedienden zich voorts van wat Tromp een "vulgair sociologische" visie noemt, nl. de bereidheid om elk voorval, elke gebeurtenis op te vatten als een symptoom van dieperliggende sociale structuren, processen of fenomenen. Geen wonder dat de revolutionairen zich vooral lieten kenmerken door intellectuele schraalheid, de meest voorkomende ondertoon van de "nieuwe ideeën" is ronduit anti-intellectualistisch, er was zelfs verzet om ook maar **kennis te nemen** van om het even welke intellectuele traditie. Dit alles gaf aan de protestbeweging een **bluf-karakter**, de spektakelwaarde voor de media domineerde. Dat gebrek aan substantie kwam duidelijk tot uiting, zegt Tromp, in de houding van de "revolutionairen" tegenover **de staat**. Onbekwaam zich een beeld te geven van de complexe structuren van het staatsapparaat en om hieromtrent de juiste vragen te stellen op moreel-juridisch vlak, beperkte de kritiek van de radicalen zich tot kritiek tegen de staat als **verschijnsel**. "De kritiek op het gezag bleef beperkt tot de oppervlakkige vorm die het aannam. Nergens kwam het tot de vraag hoe **geldige** van **valse** autoriteit was te onderscheiden. Bij gebrek aan een theorie van gezag, die daartoe bij machte zou zijn, is deze kritiek nooit verder gekomen dan een permanente achterdocht jegens gezagsdragers en machthebbers, ook die binnen de eigen beweging" (26). En de kritiek tegen de autoriteiten als dusdanig mondde vanzelfsprekend uit in de afwijzing van de representatieve democratie. Maar in de idee van de participatiedemocratie die de revolutionairen daar tegenover stelden, ontbrak de notie van politieke gemeenschap. In plaats van de staatsburger die zich druk maakt over staatszaken, over de publieke zaak, komt de **homo politicus** hier voor in de beperkte rol van buurtbewoner, universiteitsingezetene, patiënt, werknemer of vrouw (femina politica). "Ten

gevolge van het dubbelzinnige karakter van deze 'democratie-theorie' hebben allerlei vormen van benepen belangenbehartiging zich kunnen ontwikkelen onder het mom van emancipatie of democratisering." Wanneer alle maatschappelijke processen gepolitiseerd en gedemocratiseerd worden, en wanneer iedereen ook daadwerkelijk deelneemt aan de besluitvorming, worden politiek, democratie en participatie gelijkelijk onmogelijk, zo stelt Tromp. "Als het ideaal niet bereikt wordt, dan ontstaan per definitie vormen van oncontroleerbare, in de zin van niet-constitutioneel vastgelegde, oligarchische machtsuitoefening waartegen deze democratie-vorm nu juist gericht was." Daarom leidt het bemoeizuchtige participatiemodel - "het persoonlijke is politiek" - tot de dwingende eis **"authenticiteit" in te bouwen in de persoonlijke relatie als oplossing tegen de vervreemding**. Het nieuwe model van tussenmenselijke relaties, gebaseerd op intimiteit, stond aldus model voor de gewenste inrichting van de samenleving op alle niveau's. "Hoezeer de cultus van de zelfontplooiing en de authenticiteit tegenwoordig ook gevierd wordt als emancipatie en bevrijding, in werkelijkheid gaat het om een ideaal dat zowel bedreigend is voor het precaire voortbestaan van de privé-sfeer als voor de politiek als arena waarin mensen elkaar in hun rol van staatsburger ontmoeten om op basis van argumenten te discussiëren, in plaats van als representanten van deelbelangen of om als "totale mensen" hun "authenticiteit" in de weegschaal te leggen" (27).

6. Crisis-recuperatie.

Tromp meent dat het hier gaat om "nieuwe overwinnigen van de geest van het kapitalisme." Maar ook binnen het theorema van Morin kunnen we '68 nu beter inschatten als "moment van extase in het proces van crisisrecuperatie". Het "nieuwe" wordt geïntegreerd binnen de "gecultiveerde cultuur", zelfs in die mate dat **"de integratie van het non-conformisme een vitale noodzaak is geworden voor het nieuwe conformisme"** (28). De "revolte" en de "contestatie" werden gerecupereerd als originele expressievormen. Daarmee ondergaat de gecultiveerde cultuur een verandering: in de plaats van de oude humanistische waarden en het traditionele academisme, treedt het **esthetisch-ludieke** op de voorgrond. Meer nog, zo stelt Morin, de gecultiveerde cultuur beweegt zich nu naar "de vroeger als barbaars beschouwde gebieden van de massacultuur en **koloniseert ze, cultiveert ze**." Dat is de uiteindelijke betekenis van '68. Het proces van crisisrecuperatie speelde zich af op alle maatschappelijke vlakken. Zo stelt Morin dat het "neo-archaïsme" en het "neo-naturalisme" voortaan algemeen aanvaarde waarden zijn. De **ecologische beweging** maakt nu integrerend deel uit van het systeem; meer nog, **dit systeem installeert binnen haar grenzen de continue kritiek tegen storende effecten door haarzelf veroorzaakt !** Voortaan staat vooraan de agenda de verzuchting een nieuw evenwicht te vinden tussen mens en natuur. **De kwaliteit van het leven** wordt een dwingende eis. Ook op het gebied van de libidinaliteit lag de "revolutie" van de jaren zestig in de ongelimiteerde eis tot plezier en verlangen; in de loop van enkele jaren neemt de consumptiemaatschappij deze "nieuwe verlangens" tot zich op en verlegt ook de vroegere gecultiveerde cultuur haar grenzen o.m. door een sterke reductie van censuur op

ze 'democratie-theorie'
ehartiging zich kunnen
nocratisering." Wanneer
gedemocratiseerd wor-
lneemt aan de besluit-
gelijkelijkonmogelijk, zo
n ontstaan per definitie
-constitutioneel vastge-
deze democratie-vorm
tige participatiemodel -
"authenticiteit" in te
g tegen de vervreem-
relaties, gebaseerd op
ting van de samenleving
tplooiing en de authen-
cipatie en bevrijding, in
bedreigend is voor het
politiek als arena waarin
oeten om op basis van
esentanten van deelbe-
it" in de weegschaal te

nigen van de geest van
n Morin kunnen we '68
proces van crisisrecu-
"gecultiveerde cultuur",
nformisme een vitale
isme" (28). De "revolte"
nele expressievormen.
erandering: in de plaats
ele academisme, treedt
og, zo stelt Morin, de
vroeger als barbaars
oniseert ze, cultiveert
Het proces van crisis-
vlakken. Zo stelt Morin
e" voortaan algemeen
g maakt nu integrerend
stalleert binnen haar
fecten door haarzelf
verzuchting een nieuw
waliteit van het leven
de libidinaliteit lag de
rde eis tot plezier en
nsumptiemaatschappij
k de vroegere gecult-
eductie van censuur op

vroeger als pornografisch beschouwde publicaties. Armin Mohler merkte in 1972 op dat de "sexuele bevrijding" van die jaren slechts ingang kon vinden door een **symbiose** van de waarden van de permissieve maatschappij met die van de consumptiemaatschappij. "Waarschijnlijk zou deze symbiose niet zo goed functioneren, wanneer beide niet op eenzelfde markt waren afgestemd. Zonder het te willen hebben de bloemenkinderen met hun droomziel de door hen zo gehate kapitalistische expansie een nieuw afzetgebied verschaft" (29).

7. Op weg naar de "nieuwe consumptiemaatschappij".
In dit overgangsproces, zo stelt Morin, is het voetstuk van de "massacultuur", te weten het **geluk**, weggezakt om plaats te maken voor een meer specifiek geluksethos: het **wel-zijn, beter leven**. Maar de achterkant van de medaille van het nieuwe ecologische en sensibilistische geluksethos, was de onverminderde opmars van hetgeen Toffler de **"psychologisering van de economie"** heeft genoemd (30). Aan de verhoogde mate van nood aan wel-zijn koppelde zich het verlangen om steeds meer dingen te bezitten, maar ook om via deze dingen **"nieuwe gewaarwordingen"** te ervaren. De homogenisering die de massacultuur van de jaren vijftig kenmerkte, maakte plaats voor een gigantisch aanbod - niet meer van "gestandaardiseerde" goederen (hetgeen precies de kritiek van links gold) - maar van een oneindig palet van kleuren en van smaken die de homo consumans in staat zou stellen een "eigen levensstijl" uit te kiezen. Maar de verveelvoudiging van levensstijlen zou een niet geringe uitdaging worden voor het persoonlijk evenwicht. De **"nieuwe consumptiemaatschappij"** hield dan wel rekening met "vrije tijd", "milieu", "hobbies", "sociale diensten", maar deze dingen werden van nu af aan ook **geconsumeerd**.

Meegesleurd door deze moderniseringstendens zal begin jaren '70 de Westerse maatschappij haar nog relatief homogeen karakter meer en meer verliezen en verbrokkelen tot een **"cultureel feodalisme" van microculturen**, waarbij het gemeenschapsgevoel ipso facto al een moeilijke zaak begint te worden (31), en waarbij "informatie" en "communicatie" als schaamblad fungeren om een **veralgemeende implosie van de zin** te verhullen. In haar eigenwaan heeft de "tegenculturele" trend zich na '68 teruggetrokken om zich voortaan ten volle te kunnen wijden aan **zuivere persoonlijke aangelegenheden**. "Omdat de mensen niet meer kunnen hopen hun leven op een zinvolle wijze te verbeteren, hebben ze zich zelf wijsgemaakt dat het alleen nog zin heeft zichzelf **psychisch** te verbeteren: ze willen hun gevoelens leren uiten, ze eten reformvoedsel, ze nemen ballet- of buikdansles, ze duiken in de Oosterse wijsheid, ze trimmen, ze leren "relaties aangaan", ze overwinnen hun "angst voor genot" (32). Dat schreef Ch. Lasch in zijn onovertroffen **The culture of narcissism** (1979), dat juist zo'n weerklank kreeg omdat de auteur precies de arbeidersbeweging en "links" als dusdanig attent maakte op het feit dat de "narcistische gevoeligheid" die na de gebeurtenissen van de jaren '60 ingang vond, bedreigend voor de hele cultuur was. Verder schreef Lasch: "Hoewel dergelijke bezigheden op zichzelf ongevaarlijk zijn worden ze, eenmaal verheven tot program en verpakt in de retoriek van echtheid en bewustwording, het teken

van een vlucht uit de politiek en een verloochening van het recente verleden." In haar hang naar "authenticiteit" heeft de voorhoede een soort **Nieuwe Natuurlijkheid** als ideaal gesteld dat d.m.v. Zen, sexuele experimenten, macro-biotiek, praatgroepen, New Age e.d. te bereiken viel. Tegenover de "gekunsteldheid van de beschaving" stelden de nieuwlichters een "talig" geëmancipeerd individu dat in termen als communicatie, intimiteit, claim en onderhandelen, grondregels vond om de "sociale leefwereld" te reguleren. (Op "intimiteit" na gaat het hier steeds om termen die ontleend zijn aan de bedrijfswereld ! (33)) Nochtans waren de moderne "geëmancipeerde" mensen niet onder de indruk van de nieuwe onbegrensde mogelijkheden die plots in het verschiet lagen, maar van de banaliteit van de maatschappelijke orde die zij daartegen hebben opgeworpen. "Nu de sociale remmingen door middel waarvan zij vroeger die mogelijkheden binnen beschaafde grenzen hielden, in de persoonlijkheid verwerkt zijn, voelen zij een verpletterende verveling, als dieren die in gevangenschap leven en hun instincten zien wegkwijnen. Een terugkeer naar het barbarendom is voor hen zo weinig bedreigend dat ze juist gaan verlangen naar een krachtiger driftleven."

Op deze wijze kon de reclame zich snel aanpassen door een nieuw product te creëren: de consument die eeuwig ontevreden is, rusteloos, bezorgd en verveeld. De consumptie beloofde de gapende leegte van de narcist te vullen: d.m.v. de reclame moedigde het mannen en vrouwen aan **de creatie van het ik te beschouwen als het toppunt van creativiteit**. Lasch stelt in deze context ook dat er nieuwe vormen van machtscontrole zijn ontstaan die hun wil **niet** meer opleggen door middel van gezaghebbende uitspraken van rechters, leraren en predikanten. "De maatschappij verwacht niet meer van de machthebbers dat zij een helder beredeneerde, zorgvuldig gerechtvaardigde code van wetten en moraal bieden; evenmin verwacht men van jongeren dat zij de morele normen van de gemeenschap internaliseren" (34). Men verwacht alleen conformisme, aanpassing aan de conventies van de dagelijkse omgang. Kortom: "er is een nieuwe beschaving ontstaan, **de narcistische cultuur** van onze tijd, die het roofzuchtige individualisme van de Amerikaanse Adam vertaald heeft in een therapeutisch jargon, **dat niet zozeer het individualisme als wel het solipsisme verheerlijkt, en het opgaan in het ik rechtvaardigt als 'echtheid' en 'bewustwording'."** Nogmaals: hoe gelijklopend waren de belangen van het zich ontwikkelend laat-kapitalisme met die van de vermeende tegencultuur ? In welke mate hebben bv. onder het mom van elitaire ideologieën de "democratisering" van kennis en wetenschap niet bijgedragen tot de "natuurlijke ontwikkeling" van het kapitalisme dat zich goed voelde bij een bevolking die "in toenemende mate niet meer in staat is te denken of zich kritische denkbeelden en intellectuele discipline eigen te maken" (35) ? In welke mate was de aanval van de "tegencultuur" tegen het gezin ook geen aanval tegen een "al achterhaalde cultuurvorm", zoals ook Lasch meent ?

8. "Intelligentsia": morele voorhoede of behoeders van het goed geweten ?

Bij dit alles moet nog de "rol" van de intelligentsia verlicht worden. Bell

nitaristische ideologie vat op de burger door de wereldfeiten in familiale, ethische termen te vertalen; anderzijds is deze ideologie juist de expressie van de existentiële situatie van het individu in de huidige context" (40).

H. Schelsky heeft met zijn **Die Arbeit tun die anderen** (1975) de relatie intelligentsia-systeem nog verder uitgediept door te stellen dat **de "klassenstrijd" en de "priesterheerschappij" der intellectuelen**, in feite de strijd is van de links-liberale en socialistische intelligentsia die de heersende klasse zijn geworden, niet door hun "bezit der productiemiddelen", zoals Marx had gesteld, doch wel door hun beschikking over de **leisure**, de vrije tijd. Net zoals de Amerikaanse socioloog Veblen rond de eeuwwisseling had aangetoond dat het beschikken over een arbeidsloos inkomen en het tentoon stellen van nietsdoenerij de bevoorrechte klasse kenmerkte, kan men de huidige intelligentsia beoordelen als de nieuwe elite die zich niet te verantwoorden heeft en "met behulp van het belastinggeld der werkenden deze laatsten hun geestelijke onderwerping afdwingt" (41). De nieuwe priesterklasse preekt **een nieuwe sociale religie** - met de "herrschaftsfreie dialoog" kan alles over alles -, maar zij verdoezelt haar eigenlijke machtspolitieke doel, namelijk een **bewustzijns-, plannings- en vrijetijdsdictatuur over de anderen** (d.w.z. de normaal werkenden). De **nieuwe zinsproducenten** ("Reflexionselite", "Sinnvermittler") verlenen volgens Schelsky hun kracht aan de monopolisering van kennis, informatie en wereldbeelden, de beheersing van bewustzijnsvormen en -inhouden, om de mensen op te voeden tot een nieuwe "mondigheid". (O.m. door het doen ingang vinden van het "eeuwige gesprek" dat het uitgangspunt is geworden in de moderne pedagogie (42).) De proclamatie van het totaal "geëmancipeerd" en ontwikkeld individu van de volkomen zelfstandigheid, van de homo deus, eindigt aldus in de opheffing en de opslorping van dit menselijk individu in het geheel van de maatschappelijke relaties (43).

9. Leiden de media tot "emancipatie" ? Een debat binnen "links".

Men kan gerust stellen dat het boek van Schelsky geschreven werd tegen de theorieën van Habermas met zijn "herrschaftsfreie Diskussion" die lange tijd op alle vlakken van de humane wetenschappen als het **nec plus ultra** is beschouwd. Maar was dit théorema dat tegenover de "technisch-economische rationaliteit" bevrijding belooft door een "talige" en "mondige" rationaliteit in de "sociale leefwereld", verantwoordelijk voor de "uitholling van de instituties" ? In welke mate was Habermas nog marxistisch ? (44) Of was hij niet eerder, zoals ik denk, leverancier van een liberale Aufklärungs-handleiding voor het "sociale", "geëmancipeerde" leven **in** de post-industriële wereld ? Stuurt deze handleiding de werkelijkheid van de hedendaagse postmoderne verbrokkeldheid niet gewoon bij, i.p.v. ertegen te "revolteren" ? Wie moet trouwens geëmancipeerd worden (de arbeidersklasse ?); van wat moet men bevrijd worden (van "vervreemding" of van "onderdrukking" of gewoon van "gestoordheid", zoals Marcuse meende ?). Ongewild humoristisch zijn de verdedigers van Habermas overigens door te stellen dat er vandaag niet langer sprake is van één massa, maar van "massa's": "de bewegingen van protest en verzet splitsen zich in de massa op: vrouwen, homo's, antifascisten, milieu- en anti-kernenergiebeweging,

wereldfeiten in familiale,
eologie juist de expressie
huidige context" (40).

nderen (1975) de relatie
e stellen dat **de "klassen-**
ctuelen, in feite de strijd
ntsia die de heersende
roductiemiddelen", zoals
over de **leisure**, de vrije
nd de eeuwwisseling had
dsloos inkomen en het
e klasse kenmerkte, kan
euwe elite die zich niet te
stinggeld der werkenden
wingt" (41). De nieuwe
met de "herrschaftsfreie
t haar eigenlijke machts-
nings- en vrijetijdsdic-
verkenden). De **nieuwe**
ttler") verlenen volgens
n kennis, informatie en
men en -inhouden, om de
d". (O.m. door het doen
itgangspunt is geworden
van het totaal "gemanci-
tandigheid, van de homo
van dit menselijk individu
3).

ebat binnen "links".
geschreven werd tegen
eie Diskussion" die lange
n als het **nec plus ultra**
er de "technisch-econo-
ge" en "mondige" rationa-
oor de "uitholling van de
xistisch ? (44) Of was hij
erale Aufklärungs-hand-
n **in** de post-industriële
d van de hedendaagse
o.v. ertegen te "revolte-
(de arbeidersklasse ?);
emding" of van "onder-
rcuse meende ?). Onge-
rmas overigens door te
één massa, maar van
plitsen zich in de massa
i-kernenergiebeweging,

ethnische minderheden enzovoort. **Het is niet langer mogelijk één groep te voorzien van een historische opdracht**" (45). Beeld het je in: de "historische opdracht" van de antifascisten, de "historische opdracht" van de ethnische minderheden, enzovoort !

De vraag naar de "emancipatie" stellen, is ook die naar de **media** stellen, want volgens Habermas en de zijnen bezitten de media "op grond van hun structuur en ontwikkeling de mogelijkheid tot een socialistische en democratische, rationele en universele vorm van communicatie, de mogelijkheden van een 'goed gebruik'" (46). Dit beeld over de media moet gesitueerd worden in de Habermasiaanse visie van "emancipatie" en mogelijk protest, daar waar het vlak van het "privéleven van de mensen" in botsing komt met het "maatschappelijk bestel van warenmarkt en bureaucratie" ! Indien de media voldoende informeren kan men het gebeuren van de warenmarkt begrijpen en er eventueel tegen "revolteren". Tot een analoge conclusie kwam onlangs ook C. Offe, andere loot van de Frankfurter Schule, die juist waarschuwde tegen de hedendaagse tendens zich terug te trekken in "premoderne" leefvormen naarmate de "deelsystemen" (economie, politiek), zich steeds meer moderniseren. In die zin ziet Offe in de "nieuwe sociale bewegingen", die hij de "Post-industrielle Linke" noemt, naast een modernistische gezindheid (autonomie, emancipatie) een "begrijpelijke" maar onverantwoorde romantische, pre-moderne terugtrekking in archaïsche leefvormen, die juist de technisch-economische markt de vrije loop laat (47). M.a.w.: het onderhouden van een "kritische geest" binnen de media, het op de voet volgen van moderne trends is de enige overlevingsmogelijkheid binnen onze maatschappij, aldus "links".

Jean Baudrillard zette al deze theoretische stelsels op hun kop, door te stellen dat het "eigene" van de hedendaagse media is dan dat die zowel de "zin" als "alles wat tegen de zin ingaat" vervoeren, en in alle richtingen tegelijk manipuleren; m.a.w. **niemand kan dit proces controleren**. "Alle bewegingen die enkel maar inspelen op de bevrijding, de emancipatie en de heropstanding van een subject van de geschiedenis, of op één van de subjecten en de massa's, zien niet in dat zij **in de richting van het systeem gaan**, waarvan de imperatief precies de overproductie en de maximalisering van de zin en de woorden is" (48). Bij afwezigheid van echte communicatie, waar niemand nog iets echts te zeggen heeft, blijkt deze informatie uitsluitend een "spel zonder grenzen" te zijn, ongeacht het "goede gebruik". Men kan aan deze kritiek die van (de marxist !) Lasch koppelen, die stelde dat links zich met haar positivistische wortels in de 19de eeuw - en daar sluit het nauw aan bij het liberaal kapitalisme - een ongebreideld geloof heeft in de ontwikkeling van de techniek en dus van de media en de massamaatschappij, waarbinnen "bevrijding" mogelijk is. Daarom maande Lasch aan dat links zich "niet met de massamedia en de culturele homogeniseringsbedrijven, noch met een maatschappij zonder autoriteit, zonder vaders en zonder verleden, zou vereenzelvigen, maar met de levende krachten van de moderne wereld die weerstaan aan de gelijkmaking, de ontworteling en de geforceerde modernisering" (49).

10. Van micro-revolutie naar multi-culturalisme.

Wanneer men van het niveau van de theoretische bespiegelingen nederdaalt naar de concrete werkelijkheid, bemerkt men vooral dat de intellectuele modes waarin "links" zich hulde, verschrompeld zijn tot nog slechts één trend die juist het verdwijnen van alle theorie en de overbodigheid ervan in het vaandel voert: het de-constructivisme. Het "revolutionair bewustzijn" heeft '68 niet lang overleefd: de marxistische utopieën die men verwezenlijkt zag in de communistische paradijzen en in de experimenten in de derdewereldlanden, bleken in de jaren tachtig maar een handvol nieuwlichters meer te bekoren (die zich nog juist binnen de universitaire muren verschansten). In de periode '76-'78 deden de **nouveaux philosophes** hun intrede (Bernard-Henri Lévy, André Glucksmann) met hun "onverbiddelijke" antimarxistische geschriften... die in feite confirmeerden wat Aron, Koestler, Popper al decennia voorheen hadden gesteld! De evolutie van Lévy is symptomatisch: voortaan stelt hij zich tot doel de "rechten van de mens" te verdedigen tegen de "barbaarsheid" - of deze zich nu hult in een communistisch, fascistisch of zelfs maar "polytheïstisch" gewaad - hetgeen hem applaus oplevert van... de "burgerlijke pers".

Nooit is een "revolutie" zo vlug en zo massief verraden als die van '68 (49 b). Met recht kan een E. Morin schrijven dat het marxistisch vulgaat van de '68-ers voor een groot deel **instrumenteel** dienst deed: haar dogmatiek beantwoordde aan de nood aan coherentie, haar totalitarisme aan de nood aan totaliteit, haar arrogantie aan de nood aan zekerheid. Het marxistisch vulgaat voldeed m.a.w. aan een nood het noorden niet te verliezen (49 c). Maar de ziel van '68 lag in haar **meta-marxistisch karakter**. Het is natuurlijk zo dat het gauchisme in de jaren zeventig - dan al een mengeling van vaagmarxistische tendensen met anarcho-libertaire trekken - in de ideologische en politieke cultuur opgang maakte. Maar het werkelijk ideologisch effect van '68 lag in haar onderhuids karakter dat pas goed tot uiting kwam met de thema's van de **californisatie** in de jaren zeventig. Morin spreekt in deze context over een culturele jeugd-revolutie, een "open pluralisme" waarin de jongeren, de "vrouwen", de homosexuelen enz. hun identiteit, hun gelijkheid en hun verscheidenheid kunnen opeisen. '68 zelf bevatte, ondanks haar libertair en communautair karakter de thema's van feminisme en ecologie nog niet, maar haar specifiek karakter was een goede voedingsbodem om deze items enkele jaren later te laten doorgroeien. In deze zin was '68 **het moment van overgang**, waarin thema's die in embryonale vorm al jarenlang aanwezig waren, zich nu voluit konden manifesteren, niet te vergeten, **in osmose** met de zich ontwikkelende consumptiemaatschappij (49 d). En de crisis van het gauchisme (o.m. door het "inzicht" in het revolutionair karakter en de praktijken van landen als China) bevorderde de opleving van de californische thema's. De ontgoochelde militanten duikelden onder, en zweefden dan weer verder, maar veel paradijselijke reizen eindigden in de hel.

In de loop van de jaren tachtig gaat de "voorhoede" steeds meer overhellen naar de verdediging van de Westerse waarden, de modernisering, de multiculturele samenleving en de nieuwe communicatietechnieken (49 e).

Baudrillard heeft in deze context de volgende puntige opmerking gemaakt, die één en ander begrijpbaar maakt. Geloofde men voorheen dat het individu "gealiëneerd" was door de "anderen" (de Staat, de Macht) die alle macht over de enkeling bezaten, in de loop van de jaren tachtig maakt voortaan de idee opgang dat het individu minder gealiëneerd zou worden doordat het, tegenover de informatie van het Systeem, zich dwong meer over zichzelf te weten te komen (50). Bovendien had de "consumptiemaatschappij" van de jaren zeventig "nog de discrete charme van de consumptie, **en de revolte maakte daar deel van uit**"; de "nieuwe consumptiemaatschappij" beloofde echter "beter" te functioneren en op minder "spectaculaire" wijze: "operationaliteit" heeft "verbruik" vervangen; het "contact", het "aangesloten" zijn d.m.v. de p.c., zijn voortaan de sleutels tot bevrijding.

De "nieuwe nuchterheid", waar men het vandaag zoveel over heeft, heeft ook de "voorhoede" niet onberoerd gelaten: de taak van moderne "linkse" intellectuelen is te **desideologiseren**, tegen laatste overblijfselen van "archaïsme" en "totalitarisme". (Zelf spreken ze schamper over hun jeugdzonde gedurende korte tijd te hebben deel uit gemaakt van een maoïstische beweging - ik denk hierbij aan een Boudewijn Büch.) Neen, het objectief van de "voorhoede" is 180 graden gedraaid: "Het gaat er bij haar al lang niet meer om de "tegenmachten" te versterken maar om de **heersende orde te verdedigen tegen omringende tegenmachten in naam van het humanisme en de democratie**" (51). Is de voorhoede dan uitgepraat ? Integendeel, zo menen Barbès en Huyghe, er is een **nieuwe vroomheid** ontstaan -die men kan karakteriseren als een "restauratiemoraal" - die zich vastpint op de **cultus van de mensenrechten**, en daarmee aansluitend, het **multiculturalisme**. "De ideologie van de mensenrechten, deze nieuwe religie van een zieltogende moderniteit, functioneert als een **schuiloord**, waar de ontgoochelde contesteerders van weleer na hun terugtocht rouwen om hun illusies", zo meent Alain de Benoist. De progressistische ideologie **stroomt** langs alle kanten **terug**, "in de letterlijke zin van het woord, zoals geïllustreerd wordt door recente mode-slogans, terug naar Kant, terug naar de Verlichting, terug naar Descartes, enz." Terecht voegt de Benoist hieraan toe: "wat een gebrek aan verbeelding komt hier aan het licht, tekenend voor een strategie die de mislukking in zich draagt" (52).

Wat het "multiculturalisme" betreft, gaat men er voortaan van uit dat **vermenging**,of het nu betreft fusie van genres, samenleven van culturen, etnische vermenging, de voorkeur krijgt op de "zuiverheid". **"De zuivere maatschappijen krijgen de naam hard, autoritair en gevaarlijk te zijn; door middel van de vermenging kan men een dam opwerpen tegen het totalitarisme"** (53). Men kan deze evolutie bij de "voorhoede" het best illustreren door het geval Cohn-Bendit aan te halen, ex-studentenleider van '68 en thans gemeenteraadslid van Frankfurt. Op een ogenblik als dit, nu het kapitalisme zich van zijn onverbiddelijkste kant laat zien (zowel wat de "vervreemding" betreft als inzake de sociaal-economische recessie) heeft hij zich met volle gewicht geworpen op publicaties die de multiculturele heilstaat propageren. Zo komt "de verbeelding" alsnog "aan de macht", en wordt "rationaliteit" verdrongen, daar waar ze misschien nuttig zou kunnen zijn.

Zoals Mark Grammens schrijft: vroeger verdedigde "links" het recht op werkgelegenheid en gunstige arbeidsvoorwaarden en vandaag - wanneer die rechten meer dan ooit op de tocht komen te staan - komt "links" ons aan het hoofd zeuren over "de multiculturele maatschappij". Wie herinnert zich nog de tijd dat "links", **vanuit haar ideologie** ageerde tegen de drie K's, te weten: Koning, Kerk en Kapitaal ? **Vandaag leveren Koning, Kerk en Kapitaal de aanzet op weg naar het multiculturalisme dat "links" aan de "basis" mag uitwerken** (54) ! We gaan nogal een gang, nietwaar ! Niet toevallig was de rookbom die mist maakt waar helderheid nodig is, het symbool par excellence van de jaren zestig.

Zeer onlangs heeft Paul Yonnet in een veelbelovend en ophefmakend boek uiteengezet hoe de stroming van het multiculturalisme in Frankrijk ingang kon vinden (54 b). Dit kon ten dele door het ideologisch en sociologisch vacuüm dat was veroorzaakt door de implosie van de katholiciteit en de Communistische Partij de laatste twee decennia. Bovendien begon in de jaren tachtig de slogan "het recht op verscheidenheid" in alle sectoren van de maatschappij ingang te vinden - niet in het minst in de bedrijfswereld, waar de slogan als reclameboodschap de kassa deed rinkelen. Via de opkomst van de mediatieke elite van journalisten, praatjesmakers, artiesten en hansworsten konden de multiculturelen vlug toegang vinden tot het grote publiek; m.a.w. op eenzelfde wijze als de humanitaristische acties van Coluche ("restos du coeur") en Kouchner. Daarbij kwam dan nog het gauchistisch karakter van de voormannen van SOS-racisme, dat een rechtstreekse erfgenaam was van het apatride patroon van de '68-ers. De slogan "nous sommes tous des juifs allemands", bedoeld als bescherming van Cohn-Bendit, prefigureerde de multiculturele boodschap die stelde dat Frankrijk - en dit kan gerust geëxtrapoleerd worden naar alle Westeuropese landen - een "immigratieland" zou zijn... en moet blijven. Yonnet legt uit dat de antitraditionele attitudes van de '68-ers tegen het gezin, het volk, de heersende moraal, ook en vooral gericht waren tegen de "gewone" en dus "domme" Fransman. Deze afwijzing had des te meer kracht daar de '68-ers zich openlijk identificeerden met andere groepen "uitgeslotenen". Vooreerst natuurlijk de vervolgde Joden, daarna de "weerstanders", waarmee men de mythe hard kon maken van de "kleine minderheid" tegen de halfheid van de meerderheid. Indien "zuiverheid", traditionele honkvastheid en nationalisme kenmerken zouden zijn van de domheid van die meerderheid, dan zouden de vermenging en het multiculturalisme borg staan voor een betere mensheid. De context van de jaren tachtig - zoals boven beschreven - was de ideale voedingsbodem voor de verwerkelijking van de multiculturele eisen.

En steeds meer blijkt de symbiose van de ideologie van de generatie van '68 met die van het zo verachte systeem. Barbès en Huyghe hebben deze "omkering aller waarden" bij links beschreven als een **"mengeling van diep wantrouwen tegen de macht, met een brede consensus over het legitimiteitsprincipe van de maatschappij"** (55). Of, zo men wil, een mengeling van de permissieve moraal met een aanvaarding van de regels van het Westers systeem. Zit de Benoist er ver vandaan als hij stelt dat "links" vandaag de "intellectuele legitimatie bezorgt aan een maatschappij die

steunt op individualism
(56) ? Maar "rechts" he
van waarden en traditie
doelmatigheid. "Links"

De "taak" van de voor
pedagogische instru
consensus binnen de
worden. Het pedagogi
meling en "frontvormin
machten waarin het
richten: "racisme", "fa
wel er volgens nucht
aanleiding is om te
aanwezig is dan op
ontwikkeling (57) ! Via
nente waakzaamheid
wordt gedramatiseerd
sensibiliteit te kwetse
waaruit moet blijken
veroordelen als een
hoede blijven: volgen
zoals iedereen weet -
bestaan "dezelfde trei
Ja, kind (58) !

11. Revolution, plea
Overigens maakt de i
woord een remedie i
Daarin steekt een st
nalen", de "vrouwen",
kortom heel de lappe
maatschappij is uitge
municatie". (het behor
stap op de goede weg
een veralgemeende t
programma's allerhar
straks ongetwijfeld er
zal worden opgeëist).
is buiten de officiële a

Wie de nodige nuchte
de generatie van '68
schappelijke sectore
zeer goed herkenbar
met het verleden enz.
door te voeren" (59).
contestanten overige
in 1985 nog wat na te

gde "links" het recht op
n en vandaag - wanneer
an - komt "links" ons aan
ppij". Wie herinnert zich
rde tegen de drie K's, te
eren Koning, Kerk en
alisme dat "links" aan
een gang, nietwaar ! Niet
helderheid nodig is, het

d en ophefmakend boek
sme in Frankrijk ingang
logisch en sociologisch
n de katholiciteit en de
Bovendien begon in de
eid" in alle sectoren van
n de bedrijfswereld, waar
nkelen. Via de opkomst
esmakers, artiesten en
ang vinden tot het grote
nitaristische acties van
bij kwam dan nog het
SOS-racisme, dat een
roon van de '68-ers. De
edoeld als bescherming
oodschap die stelde dat
naar alle Westeuropese
ijven. Yonnet legt uit dat
het gezin, het volk, de
gen de "gewone" en dus
er kracht daar de '68-ers
itgeslotenen". Vooreerst
ders", waarmee men de
egen de halfheid van de
astheid en nationalisme
eerderheid, dan zouden
voor een betere mens-
n beschreven - was de
de multiculturele eisen.

van de generatie van '68
n Huyghe hebben deze
n **"mengeling van diep**
consensus over het
5). Of, zo men wil, een
nvaarding van de regels
aan als hij stelt dat "links"
een maatschappij die

steunt op individualisme, economische obsessie en de wet van het geld" (56) ? Maar "rechts" heeft zich ondertussen ontdaan van het zwaar verleden van waarden en tradities en houdt vandaag enkel nog vast aan economische doelmatigheid. "Links" en "rechts" staan niet ver meer van elkaar af !

De "taak" van de voorhoede van weleer lijkt enkel nog te bestaan **in de pedagogische instructie** van de principes waarover nu een algemene consensus binnen de gehele maatschappij is gevonden of **moet** gevonden worden. Het pedagogische karakter kan echter omslaan in groteske optrommeling en "frontvorming" van alle goedmenenden **tegen vermeende tegenmachten waarin het Kwaad zich tegen de maatschappij zou kunnen richten**: "racisme", "fascisme" - maar ook zelfs het "communisme" - (alhoewel er volgens nuchtere waarnemers als een Lipovetsky, niet de minste aanleiding is om te geloven dat het "racisme" heden ten dage sterker aanwezig is dan op om het even welk ogenblik van de kapitalistische ontwikkeling (57) ! Via de media wordt een sfeer aangehouden van permanente waakzaamheid en verontwaardiging; de obsceniteit van het Kwaad wordt gedramatiseerd, zonder hierbij de eigen aard van de post-moderne sensibiliteit te kwetsen: liever toch te eindigen met een moraliserend lesje waaruit moet blijken dat er nog hoop is, dan de tragiek van het Kwaad te veroordelen als een onoverkomelijke hindernis. Maar men moet op zijn hoede blijven: volgens Kristien Hemmerechts - groot Vlaams schrijfster, zoals iedereen weet - zou het ergste dat haar zou kunnen òverkomen erin bestaan "dezelfde trein te nemen als Filip de Winter en Gerolf Annemans." Ja, kind (58) !

11. Revolution, please !

Overigens maakt de idee dat de vrije meningsuiting en het nemen van het woord een remedie is tegen de "aliënatie" de laatste jaren sterk opgeld. Daarin steekt een stukje "linkse ontvoogdingsstrijd", die aan de "marginalen", de "vrouwen", de "rockers", de "macrobiotiekers", de "zelfhelpers", kortom heel de lappendeken van **minderheden** waarin onze postmoderne maatschappij is uitgewaaierd, "bevrijding" belooft via "informatie" en "communicatie". (het behoren tot één van die "minderheden" is op zichzelf al een stap op de goede weg.) Maar anderzijds zie ik in "het nemen van het woord" een veralgemeende techniek die dwingende eis is geworden, om in praatprogramma's allerhande "persoonlijke ervaringen" te vertellen (hetgeen straks ongetwijfeld en terecht als een "verworvenheid van de jaren zestig" zal worden opgeëist). Het verschil tussen "geëngageerd" en "establishment" is buiten de officiële affichage ver te zoeken.

Wie de nodige nuchterheid heeft kan dus met Mark Grammens besluiten dat de generatie van '68, toen zij zelf in de bedrijfswereld (of andere maatschappelijke sectoren) terecht kwam, de "grotendeels onbewuste, maar zeer goed herkenbare **geestelijke instelling** (vernieuwingsdrang, breuk met het verleden enz.) had die nodig was om de technologische verandering door te voeren" (59). De "techniek" van het te gelde maken hebben de ex-contestanten overigens ook al snel onder de knie gekregen: om een avondje in 1985 nog wat na te keuvelen over '68 strijken de revolutionaire leiders van

toen J. Rubin en A. Hoffmann elk 1500 dollar op (Rubin verdedigt nu overigens de liberaal-kapitalistische "waarden" van de "yuppies") (60).

De "gauchist" Van Rooy schrijft terecht dat "tijdens het kabaal van de studentenrevolte een generatie van **carrière-jongens gekweekt werd, die blij was verlost te zijn van zedenprekerij en lastige morele vragen**" (61). Het enige werkelijke "resultaat" van '68 was volgens Van Rooy de "productie van een a-culturele stand van neo-conservatieven (?) waaruit nu de no-nonsense beleidsmakers worden gerecruteerd." Hiermee hangt samen: de opkomst van **"pseudo-geëngageerde" cultuuryuppies** "die op cocktail-party's en 'snelle vernissages' de handige reclamejongens naar de kroon kwamen steken", en "die zich wentelen in een oppervlakkig cultureel jargon dat misschien geen turbotaal is maar dat met onfeilbare intuïtie opgepikt wordt uit de literaire en trendy-magazines die de nieuwe modes lanceren." Aan de lopende band werden halfgeletterden gefabriceerd, **die zich snel konden aanpassen aan de sfeer van het postmodernisme en haar ogenschijnlijk gevarieerd aanbod aan subculturen** (strips, video), **zonder zich nog te moeten bekommeren om gecultiveerde vormen** als "nadruk op reflectie", complexiteit naar vorm en inhoud, bedachtzame oriëntatie op het verleden, het accent op vorming en cultuuroverdracht, enz.

12. Hoe de "culturele contradictie" opgelost raakte.

De vraag naar de betekenis van '68 stellen, kan volgens mij enkel maar door deze "culturele revolutie" te schetsen in een historisch en sociologisch kader van mentaliteitsveranderingen van de jaren vijftig tot nu (67). De "revolutionairen" waren grotendeels het product van hun tijd en hebben op hun beurt door hun antitraditioneel en antihiërarchisch karakter de brug geslagen naar de postmoderne leefwijze van tegenwoordig. Ik zou hier graag willen terugkeren naar mijn beginpunt, nl. de culturele contradictie van Daniel Bell. Deze probleemstelling is zeer onlangs herhaald door G. Lipovetsky, wiens oeuvre algemeen als betrouwbare graadmeter van de hedendaagse cultuur wordt aanzien. Het "postmoralistisch individualisme" laat zich volgens Lipovetsky kennen door twee tendensen: "de ene oriënteert het individu op de professionele bezigheden, de andere houdt er hem van weg, de ene motiveert het individu om te presteren, de andere exalteert de gemakkelijke voordeeltjes, de ene neigt naar een herbevestiging van ethische waarden, de andere neigt naar een overstijging ervan", enz. (63). Het individualisme anno 1993 **ervaart deze tendensen echter niet meer als een tegenstrijdigheid**. De traditionele ethiek die haar taken en opdrachten in het licht van een bepaald moreel stelsel kaderde (het weze nu de Verlichting, het Christendom, enz.) is weggeblazen door een nieuwsoortige, "pijnloze" ethische bric-à-brac die zich door haar soepelheid weet te verzoenen met de laatste nieuwe trends en uitdagingen. Indien de traditionele imperatieven van de ethica door overmacht hun absolute geldingsdrang verloren hebben, **betekent dit nog niet dat we wegglijden naar de "permissiviteit"**. Het getuigt van de relatief grote stuurcapaciteit van een hypercomplex systeem als het onze, dat het als antwoord op een leefwereld - die door Baudrillard is beschreven als "de totale verstrooiing, door het installeren van individuen als informatieterminals" (64) - een morele brij heeft uitgedacht die appèl doet op "verantwoordelijkheid", "voorzichtigheid" en "realisme", evenwel **zonder**

verder morele verplichtingen. Een soort **minima moralia** (Adorno) die ons door de onoverzichtelijkheid heen helpt te slalommen, die ons bestendigheid wil geven in de continue onbestendigheid van een aanhoudende realiteit zonder betekenis. Het ethisch label is overal, maar de eis om zich op te offeren nergens. Het geschal van de trompetten van de moraal is oorverdovend, maar enig vast moreel-ethisch kader kan niet meer aangeboden worden. Het postmodernistisch individualisme, zo zegt Lipovetsky, is **een proces dat zichzelf instrueert**. Eén voorbeeld: i.p.v. de vroegere "trouw" in relaties - en wars van de permissiviteit - dient zich een nieuwe opvatting aan die "correctheid" en "realisme" wil inbouwen in koppelvorming. Tegenover de "narcistische fragiliteit" wil men een bepaalde mate van zekerheid en emotionele stabiliteit stellen. Het "nieuwe" individualisme heeft alle watertjes van mogelijke vluchtvormen doorzwommen en definieert zich juist daarom als een **"volwassen" agreement**. Alle zogenaamde subsystemen van de maatschappij, het weze nu de economie of de politiek, spelen in dit proces mee (65). Meer, het lijkt erop dat meer dan ooit de schotten wegvallen tussen deze subsystemen en dat dwars daar doorheen de "ethische besluitvorming" plaatsgrijpt. Ijdele hoop om nu nog zoals Habermas een sterk doorgedreven studie te maken van alle subsystemen met ieder hun "eigen waarheid" en doelmatigheid, en zeker om van daaruit het "subject", via "talige" communicatie, wegen naar mogelijke bevrijding te tonen. Aankondiging: **Het Subject Is Bevrijd !** Het essentieel doel van de nieuwe ethiek is immers: **de productie van een individu dat nuttig is voor de wereld, door zijn mogelijkheden te vergroten, die aangepast moeten zijn aan de rationele verovering van de toekomst. Het is in de coëxistentie van arbeid en ontspanning, van professioneel slagen en intieme vreugde, dat het postmoralistisch neo-individualisme zich definieert**, zo antwoordt Lipovetsky aan Bell (66). (Komt het misschien door deze doorgedreven "productie" van individualisme, dat er tegenwoordig nog zo weinig échte individualisten zijn ?) Indien, zo stelt Lipovetsky, de democratieën licht gedestabiliseerd zijn door de post-moralistische zeden - het moeilijke evenwicht in een wereld waarin alles en tegelijk dikwijls ook niets mogelijk is - dan zijn die democratieën in steeds mindere mate gecontesteerd in hun **kern**; **er bestaat een steeds groter wordende consensus rond de waarden van het "democratisch pluralisme"** (67). The times they are a-changin'. Inderdaad.

13. De waarden van het "democratisch pluralisme" anno 1993.

Welke zijn nu die waarden van het zogenaamd "democratisch pluralisme" ? Ik meen er voorlopig drie te kunnen onderscheiden.

1° De proliferatie van het humanitaristisch discours, dat zich uitsplitst in het **ecologisme** (dat de allures aanneemt van het ondergangsdenken: het leven in een **crisismaatschappij** die op haar ondergang afstevent) en in het **multiculturalisme** (dat de allures aanneemt van een eschatologisch bewustzijn (67 b), volgens hetwelke de maatschappij alsmaar beter wordt indien vermenging kan plaatsgrijpen). De band met '68 heb ik hier onderzocht.

2° De **gezondheids- en fitnessrage** (niet zonder reden een "ersatz-religie" genoemd met haar priesters - artsen en verpleegkundigen -, haar leer - de

medische wetenschap -, haar cultusplaatsen - de ziekenhuizen, de kathedralen van de moderne tijd -, haar riten - jaarlijkse check-ups - en een moraal -gezondheidsregels) waarbij het "gezonde uiterlijk" in toenemende mate begint door te wegen op de schaal der maatschappelijke waardering (67 c), ten nadele van vroeger geldende waarden als geleerdheid, Bildung, verfijnde omgangsvormen... Men kan deze trend zien als onrechtstreekse afgeleiden van de narcistische sensibiliteit van "the sixties". Vanaf de tweede helft van de jaren zestig zijn de Algemeen Beschaafde Omgangsvormen sterk versoepeld, minder rigide geworden. Men heeft dit de "informalisering van de maatschappij" genoemd. "Tolerantie werd de norm en in naam daarvan konden alsmaar meer gedragingen en gespreksonderwerpen die voorheen taboe waren door de beugel" (67 d). Maar in naam van de gezondheid werden de publieke omgangsvormen het laatste decennium opnieuw strakker en rigider: rook- of eetverslaving zijn als ongezonde handelingen meer en meer getaboeïseerd.
3° **De waarde van het bedrijf**. Het "bedrijf" is de laatste tien jaar de onthaalstructuur geworden, de geprivilegieerde maar absurde bemiddeling tussen burgers en burgerlijke maatschappij. "Het individu zonder bedrijf is als een mens zonder God" (67 e), aldus enkele sociologen. De band met '68 is schijnbaar minder: maar is het niet zo dat de huidige bedrijfscultuur het best draait met beïnvloedbare, trendy, other-directed types, bevrijd van de last van traditie en moraal (67 f) ?

De Nederlandse socioloog Zijderveld antwoordt aan Gehlens pessimistische visie van **Institutionsabbau** (67 g) dat "individu" en "maatschappij" in dialectische wezenseenheid staan; een verandering en modulering van de "instituties" is mogelijk, maar niet het verdwijnen ervan. Maar dat is maar gedeeltelijk waar. We hebben hier uiteengezet hoe '68 **kan begrepen worden als scharniermoment in culturele en mentaliteitsveranderingen, waarbij een aantal waarden (of een waardencomplex) van marginaal of onderhuids aanwezig tot dominant kan worden en op haar beurt het nieuwe normenpatroon kan vormen. Zulk een proces heet "dialectisch".** Maar een nieuw normenpatroon betekent nog niet nieuwe "institutionalisering"; in ons geval kan men zelfs spreken van **verdere erodering**. Het mentaliteitsproces van de laatste 25 jaar is gewoon een versterking van die "pluralistische maatschappij" waar niet meer - zoals Zijderveld betoogt - zozeer "de instituaire dwang op en sociale determinatie van het individu, maar instituaire segmentering, de inter-instituaire relativering, de privatisering, de anonimiteit van het spreken der sociale rollen en de mogelijkheid tot vrijheid verbonden aan het gevaar van de chaos, de primaire problemen vormen voor sociologische en filosofische antropologie" (67 h). Men kan in dit verband even goed de term **individualisering** gebruiken, die verwijst **"naar het gelijktijdige proces van stijgende detraditionalisering en toenemende persoonlijke keuze dat binnen de leefwereld vanaf het midden van de jaren vijftig inzette"** (67 i). De ereoderende tradities betreffen de geloofsopvattingen, de sexualiteit en de primaire leefvormen (huwelijks- en gezinsvorming), de geslachtsstereotypen en de vorming van het privé-leven (woning, voeding, kledij...)
Binnen deze geïndividualiseerde context gaan abstracte en voorheen

algemeen geldende waarden aan belang inboeten. "De betrokken individuen bricoleren hun eigen 'betekenispakketten', zodat tussen hen nog haast uitsluitend ongespecificeerde, weinig substantiële waarden de aangegane interacties vermogen te sturen of te cementeren. Voorbeelden daarvan zijn vaak gehoorde uitspraken als "eerbied voor ieders smaak" of "respect voor ieders individuele mening" (verdraagzaamheid) " (67 j). Ook de sociale verhoudingen gaan in het kielzog van dit individualiseringsproces meer en meer een kwestie van persoonlijke keuze worden. Niet zozeer "objectieve" sociale feiten als buurt of stadsbewustzijn brengen (jonge) mensen tegenwoordig samen, maar veeleer gedeelde interesses en persoonlijke aspiraties (67 k). "Het zich binnen de context van de alledaagse leefwereld ontvouwende sociale leven krijgt hierdoor een meer vlottend en minder duurzaam karakter" (67 l). De vroegere relatief stabiele sociabiliteit wordt geleidelijk vervangen door een meer vlottende **socialiteit**. Het geïndividualiseerde individu bricoleert in functie van persoonlijke voorkeuren of afkeuren een eigen zin-pakket; de op deze socialiteit gebaseerde moraal stoelt daarbij vooral op de sociale nabijheid van de medespelers in de persoonlijke leefvormen. **Van 'collectief bewustzijn' is hoe langer hoe minder sprake** ! Het prijskaartje dat aan deze geïndividualiseerde vrijheid hangt is echter niet van de poes. **"Het individu wordt weliswaar uit traditionele bindingen en verzorgingsdispositieven getrokken, maar verruilt die voor de dwang van de arbeidsmarkt en het bestaan van consument, evenals de daarbij horende standaardiseringen en controles. In de plaats van de traditionele bindingen en sociale vormen (sociale klasse, familie) komen nu secundaire instanties en instituties, die de levensloop van het individu stempelen en tegenwoordig... tot speelbal van modes,... (economische) conjuncturen en markten maken"** (67m). In de terminologie van Habermas zou men dit proces een **verdere kolonisering van de leefwereld** kunnen noemen.

14. En wat met het "afwijkend gedrag" ?

Aldus laat zich verstaan dat onze maatschappij merkwaardig goed het gecritiseer langs de zijlijnen verdraagt; maar wie dieper graaft, ziet dat deze maatschappij zich veel beter voelt met beïnvloedbare, trendy, other-directed types i.p.v. de op basis van traditie, Bildung en ascese gevormde inner-directed types. Dit hypercomplex en polycentrisch maatschappelijk kluwen, dat we Westerse maatschappij noemen, heeft buiten haar doeltreffendheid niet veel meer te verdedigen. Wie tegen beter weten in blijft beweren dat dit gewoon een verzanding is eigen aan het "fin de siècle", moet er op gewezen worden dat er nauwelijks een groter verschil denkbaar is dan tussen het sociale tumult, de bombast en de tierlantijntjes van het vorige fin de siècle en het achtergrondgezoem van de micro-apparatuur, tegenwoordig overal aanwezig. **Anomie** en **implosie** van alle zingevende stelsels van weleer doen zich alom gevoelen. Niet zonder reden schrijft Jos Vranckx: "Eén van de meest urgente taken van de gezondheidszorg in de jaren negentig is de opvang en de begeleiding van de mens zonder levenszin" (68). In deze context moet erop gewezen worden dat de term "anomie" van de Franse socioloog Emmanuel Durkheim afkomstig is, die er de eindfase mee beschreef waarin een maatschappij zonder een algemeen zingevend kader,

zonder dwingende wetten en normen van institutie en religie, zou **kunnen** verzanden. Welnu, het kenmerkende van onze hedendaagse maatschappij is -zoals Morin goed heeft ingezien - dat het **de anomie binnen haar grenzen heeft geïnstalleerd**. Hetgeen mensen nog schijnt te binden aan deze maatschappij, die uit de geschiedenis is getreden, valt samen te vatten in termen van "burgerschap" en "contractueel behoren tot". Sociale cohesie kan hoe langer hoe meer nog slechts verkregen worden via bovenlokaal geproduceerde beelden en producten. Wanneer het sociaal weefsel opdroogt, dringt **berekening** overal door en wordt geld de eindterm. De steeds groter wordende consensus rond de waarde van het "democratisch pluralisme", waar Lipovetsky het over had, moet dan ook vooral begrepen worden als de gegeneraliseerde tendens van overheid tot burger die aan het calculeren zijn geslagen en mekaar dulden uit welbegrepen eigenbelang. Onverschilligheid en verveling voeren de hoofdtoon, en zelfs de niet aflatende stroom hapklare brokken moraal kunnen maar niet tot revitalisering aanzetten. Dingen zoals courage, authentieke moed en eerlijkheid, waaraan zoveel appèl wordt gedaan, verlaten maar zelden het veld van de zoetgevooisde T.V.-shows. Zoals Bert Claerhout heeft opgemerkt: "weliswaar wordt over alles gediscussieerd: er bestaat haast geen taboe meer waarover geen T.V.-programma is gemaakt en iedereen lijkt op het eerste gezicht mondiger geworden, maar dat alles is slechts schijn. De groepsnorm overheerst, terwijl een nieuwe intolerantie hand in hand gaat met een nieuwe vorm van collectief denken" (69). Geen zinnig mens die nog een diep geloof heeft in de "normen van de Westerse maatschappij", maar juist die portie van hetgeen we zouden kunnen noemen: **afwijkend gedrag** om deze "normen" in vraag te stellen, lijkt ver te zoeken. Vanuit bepaalde sociologische hoek wordt aangevoerd dat het postmoderne socialiseringsproces juist aanleiding geeft tot een productie ad infinitum van tribaal gedrag, "afwijkend" gedrag aan de lopende meter (70), maar je kan dit natuurlijk moeilijk een doorbreken van het nieuwe conformisme noemen. Evenmin moet men dit gaan zoeken in de welig tierende nieuw-spiritualistische eilandjes van geluk en "holisme" die door de New Age gepredikt worden. Al dit soort "protest" is ingecalculeerd en/of ongewild bedacht door dit maatschappelijk systeem dat men met Sloterdijk best kan vergelijken met een "roltrap waarop je automatisch vooruitgaat - het doet er niet toe of je je aan de regel houdt dat je rechts staat respectievelijk links loopt" (71). Bovenal moeten we komaf maken met de mythe van mei '68, die nog steeds de bedrieglijke indruk geeft een "revolutie" tegen het Systeem te zijn geweest (barricades, confrontaties met ordehandhavers, algemene staking), maar in werkelijkheid het simulacrum van een revolutie was, eigenlijk een soort revolutie zonder revolutie (72), een communicatiebeweging (die vandaag warm opgediend wordt als de mythische eenvoud van "the sixties"). Een ander soort "culturele revolutie" is nodig: één die stoelt op traditie, taal, volksbewustzijn, organiciteit enz. Al het overige is overbodig en zinloos.

Noten:

1. E. Morin: **L'esprit du**
2. D. Bell: **The cultural c**
3. P. Sloterdijk: **Kritiek v** p. 778
4. R. Kroes: **De leegte v** dam, Prometeus, 199
5. D. Bell: **o.c.**, p. 72
6. **Ibid.**, p. 74
7. G. Tillekens (red.): **N cultuur in de jaren v**
8. **Ibid.**, p. 148 e.v.
9. **Ibid.**, p. 163
10. **Ibid.**, p. 177
11. J. Evola: **L'arc et la ma** jeunesse, les Beats e misme van bepaalde nieuwe afspraak, zoda van een uiting van vri
12. G. Tillekens, p. 205 beschrijven als uiting belevenissen en de e Spengler: **Rockmusil kultur für die Identit** 1985)
13. G. Tillekens: **o.c.**, p.
14. D. Bell: **De komst va** 1974, p. 235
15. **Ibid.**, p. 236
16. **Ibid.**, p. 237
17. D. Bell: **The cultural**
18. E. Morin: **Sociologie**
19. **Ibid.**
20. **Ibid.**, p. 437
21. L. Ferry, A. Renaut: **6** 44
22. **Ibid.**, p. 57

22 b. A. Compagnon: **Le** ALdaar p. 111-141

23. In deze context is het R. Vaneigem: **Traité** Parijs, Gallimard, 196
24. T. Roszak: **Vers une**
25. C. Lasch: **The cultur expectations.** New vertaling: **De cultuur**
26. B. Tromp: **Het falen** aldaar: p. 111-145 ("
27. **Ibid.**, p. 145
28. E. Morin: **L'esprit du**
29. A. Mohler: **Liberalen**
30. A. Toffler: **Le choc d**
31. G. Faye: **NSC - La No** 1983

en religie, zou **kunnen**
endaagse maatschappij
anomie binnen haar
g schijnt te binden aan
en, valt samen te vatten
en tot". Sociale cohesie
vorden via bovenlokaal
het sociaal weefsel op-
de eindterm. De steeds
et "democratisch plura-
vooral begrepen worden
ot burger die aan het
begrepen eigenbelang.
toon, en zelfs de niet
n maar niet tot revitali-
ke moed en eerlijkheid,
r zelden het veld van de
eeft opgemerkt: "welis-
naast geen taboe meer
ereen lijkt op het eerste
s schijn. De groepsnorm
nd gaat met een nieuwe
die nog een diep geloof
maar juist die portie van
drag om deze "normen"
alde sociologische hoek
ingsproces juist aanlei-
aal gedrag, "afwijkend"
t natuurlijk moeilijk een
Evenmin moet men dit
sche eilandjes van geluk
n. Al dit soort "protest" is
aatschappelijk systeem
een "roltrap waarop je
e aan de regel houdt dat
venal moeten we komaf
bedrieglijke indruk geeft
arricades, confrontaties
werkelijkheid het simu-
volutie zonder revolutie
rm opgediend wordt als
er soort "culturele revo-
sbewustzijn, organiciteit

Noten:

1. E. Morin: **L'esprit du temps**. Parijs, Biblio essais, 1986 (1962)
2. D. Bell: **The cultural contradictions of capitalism.** Londen, Heinemann, 1984
3. P. Sloterdijk: **Kritiek van de cynische rede.** Amsterdam, Arbeiderspers, 1984 p. 778
4. R. Kroes: **De leegte van Amerika. Een massacultuur in de wereld.** Amsterdam, Prometeus, 1992
5. D. Bell: **o.c.**, p. 72
6. **Ibid.**, p. 74
7. G. Tillekens (red.): **Nuchterheid en nozems. De opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig.** Muiderberg, Dick Coutinho, 1990
8. **Ibid.**, p. 148 e.v.
9. **Ibid.**, p. 163
10. **Ibid.**, p. 177
11. J. Evola: **L'arc et la massue.** Trédaniel-Pardès, 1983. Aldaar hoofdstuk XVI ("La jeunesse, les Beats et les anarchistes de droite"): "het zogezegd anti-conformisme van bepaalde handelingen, volgt gewoon een bepaalde mode, een nieuwe afspraak, zodat men met recht kan spreken over het tegenovergestelde van een uiting van vrijheid" (p. 232).
12. G. Tillekens, p. 205 e.v. Hoe cynisch klinkt het rock nog steeds te horen beschrijven als uiting "van creativiteit, spontaneïteit en fantasie door intense belevenissen en de ervaring van een werkelijk, levend bestaan." (p. 163 in P. Spengler: **Rockmusik und Jugend. Bedeutung und Function einer Musikkultur für die Identitätssuche im Jugendalter.** Frankfurt, Extrabuch Verlag, 1985)
13. G. Tillekens: **o.c.**, p. 25
14. D. Bell: **De komst van de post-industriële samenleving.** Deventer, Kluwer, 1974, p. 235
15. **Ibid.**, p. 236
16. **Ibid.**, p. 237
17. D. Bell: **The cultural contradictions of capitalism**, p. 95
18. E. Morin: **Sociologie.** Parijs, Fayard, 1984, p. 432
19. **Ibid.**
20. **Ibid.**, p. 437
21. L. Ferry, A. Renaut: **68-86. Itinéraires de l'individu.** Parijs, Gallimard, 1987, p. 44
22. **Ibid.**, p. 57

22 b. A. Compagnon: **Les cinq paradoxes de la modernité.** Parijs, Seuil, 1990. ALdaar p. 111-141

23. In deze context is het werk van de "situationisten" nog altijd aan te raden, o.m.: R. Vaneigem: **Traité de savoir- vivre à l'usage des jeunes générations.** Parijs, Gallimard, 1967
24. T. Roszak: **Vers une contre-culture.** Parijs, Stock, 1970 (1968), p. 197
25. C. Lasch: **The culture of Narcissism. American life in age of diminishing expectations.** New York, Warner Books, 1979. Er bestaat een Nederlandse vertaling: **De cultuur van het narcisme.** Arbeiderspers, 1980
26. B. Tromp: **Het falen der nieuwlichters.** Amsterdam, Arbeiderspers, 1981; aldaar: p. 111-145 ("Marginalia bij een 'revolutie'")
27. **Ibid.**, p. 145
28. E. Morin: **L'esprit du temps.** p. 235
29. A. Mohler: **Liberalenbeschimpfung.** p. 7-78 ("Sex und Politik", 1972), p. 64
30. A. Toffler: **Le choc du futur.** Editions Denoël et l'Express, 1971
31. G. Faye: **NSC - La Nouvelle Société de Consommation.** Parijs, Le Labyrinthe, 1983

32. C. Lasch: **o.c.**, p. 24
33. E. Brunt, L. Brunt: **Het goede leven.** Amsterdam, Arbeiderspers, 1981
34. C. Lasch: **o.c.**, p. 24
35. B. Tromp: **o.c.**, p. 235-249 ("Christopher Lasch. De cultuur van het kapitalisme"), p. 246
36. D. Bell: **De komst van de post-industriële samenleving.** p. 237
37. **Ibid.**, p. 235
38. A. Gehlen: **Moral und Hypermoral.** Wiesbaden, Aula-verlag, 1986 (1969), p. 102
39. **Ibid.**, p. 159
40. J. Stuy: "Kulturele evolutie en moraalhypertrofie bij Arnold Gehlen" in: **Tijdschrift voor de studie van de Verlichting en van het vrije denken.** V.U.B., Jg. 10 (1982), nr. 4 ("De thematiek van de vooruitgang in het denken van de Duitse conservatieven")
41. H. Schelsky: **Die Arbeit tun die Anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen.** Westdeutscher Verlag, 1975
42. **Ibid.**, p. 403
43. M. Spieker: "Verzorging en emancipatie: Duitsland en Europa" in: **Politica**, Jg. 33, nr. 2/3, p. 99-114
44. Zie o.m. G. Rohrmoser: **Grondslagen voor een revolutie. Adorno - Marcuse - Habermas.** Antwerpen, Patmos, 1971
45. R. Bakker - J. Boomgaard: "Schrijvend voorbij de eigen tekst. Baudrillard en zijn opponenten.", nawoord bij: J. Baudrillard: **In de schaduw van de zwijgende meerderheden.** Amsterdam, SUA, 1986, p. 119
46. **Ibid.**, p. 120
47. C. Offe: "Die Utopie der Null-Option. Modernität und Modernisierung als politische Gütekriterien", p. 143-172 in: P. Koslowski (red): **Moderne oder Postmoderne ?** Weinheim, Acta Humaniora VCH, 1986
48. J. Baudrillard: **Simulacres et simulation.** Parijs, Galilée, 1981, p. 130-131
49. C. Lasch: "La culture de masse en question", p. 21-36 in **Nouvelle Ecole**, 1982, nr. 39, p. 36

49 b. A. de Benoist: "Mai '68: c'est bien fini." **Eléments**, nr 64, p. 38-40
49 c. E. Morin en M. Halter: **Mais.** Parijs, Neo, 1988, p. 108
49 d. E. Morin: **Journal de Californie.** Parijs, Seuil, 1970
49 e. D. Barney: "Les nouvaux clivages du paysage intellectuel français." **Eléments**, nr 74, p. 3-11

50. J. Baudrillard: **La gauche divine.** Parijs, Grasset, 1985, p. 145
51. F.-B. Huyghe - P. Barbès: **La soft-idéologie.** Parijs, Robert Laffont, 1987, p. 131
52. "De intellectueel en de maatschappij. Vijf vragen aan Alain de Benoist", p. 20-21 in **Teksten, commentaren en studies**, 1991, nr. 64
53. F.-B. Huyghe -P. Barbès, **o.c.**, p. 137
54. Bij de bespreking van Cohn-Bendits laatste boek schreef **Der Spiegel** dat het gros van de "anti-racistische" betogers waarschijnlijk in C.D.U.-kringen moet worden gezocht. Ondertussen loven "kapitalistische" bedrijven in Duitsland fabuleuze sommen uit voor wie een tip kan geven die tot een ontmaskering van de "racistische daders" van het geweld kan leiden. Om de strategie en de gedachtengang van de "anti-racisten" in de groot-industrie te leren kennen, lees: S. Ulbrich (Hrsg.): **Multikultopia. Gedanken zur multikulturellen Gesellschaft.** Vilsbiburg, Arun, 1991, p. 179-195, gesprek met Wolfgang Lebrecht, Group Product Manager bij Peter Stuyvesant

54 b. Paul Yonnet: **Voyage au centre du malaise français. L'antiracisme et le roman national.** Parijs, Gallimard (le Débat), 1993

55. F.-B. Huyghe - P. Barbès, **o.c.**, p. 157

56. Zie aangehaald vraa
57. G. Lipovetsky: **L'ère**
Parijs, Gallimard, 19
58. **Knack**, 16 maart 19
59. M. Grammens: **Essa**
60. D. Cohn-Bendit: **No**
Barrault, 1986, p. 26
61. W. van Rooy: "Het ni
verbeelding aan de
62. In dit proces heeft str
van het moderne ge
toestand van jonger
voorgedaan (p. 280
63. G. Lipovetsky: **Le cr**
temps démocratiqu
64. J. Baudrillard: **In de**
65. Niet ten onrechte st
staande structuren
shopping". Daarente
en "human relations"
ten goede kan kome
66. G. Lipovetsky: **o.c.**,
67. **Ibid.**, p. 211
67 b. Paul Yonnet, **o.c.**,
67 c. R. Laermans: **Indi**
Balie, 1993, p. 22
67 d. **Ibid.**, p. 8
67 e. V. Toche en Eri
politique ?" in **Politiq**
67 f. De term "other-direc
Riesman **The lonely**
tegenover de zich ont
was het type van de
individu was toegeru
ouders overgeërfd de
een snel veranderend
doch een radar nodig
die men uit de omgevi
67 g. A.C. Zijderveld: **Ins**
dilemma der social
67 h. **Ibid.**, p. 159
67 i. R. Laermans: "Meer
cultuursociologische
ces", p. 137-151 in:
Scenario's voor de
sociale wetenschap
67 j. **Ibid.**, p. 142
67 k. **Ibid.**
67 l. **Ibid.**, p. 143
67 m. **Ibid.**, p. 147. De Ne
bepaalde vormen van
dat andere vormen v
rol vervullen als vroeg

56. Zie aangehaald vraaggesprek hierboven
57. G. Lipovetsky: **L'ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain.** Parijs, Gallimard, 1983, p. 231 e.v.
58. **Knack**, 16 maart 1993
59. M. Grammens: **Essay over de crisis.** Brussel, Grammens, 1986, p. 19
60. D. Cohn-Bendit: **Nous l'avons tant aimée, la révolution.** Parijs, Bernard Barrault, 1986, p. 26
61. W. van Rooy: "Het nieuwe analfabetisme", 127-132 in: R. Binnemans e.a.: **De verbeelding aan de macht ? '68-88.** Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1988
62. In dit proces heeft strikt gezien niemand "schuld". Ook E. Shorter (**De wording van het moderne gezin.** Ambo, Baarn, 1975) stelt dat we ons in een éénmalige toestand van jongeren-subcultuur bevinden, die zich nog nooit eerder had voorgedaan (p. 280 e.v.).
63. G. Lipovetsky: **Le crépuscule du devoir. L'éthique indolore des nouveaux temps démocratiques.** Parijs, Gallimard, 1992, p. 196
64. J. Baudrillard: **In de schaduw van de zwijgende meerderheden.** p. 56
65. Niet ten onrechte stelt Lipovetsky dat het hedendaags "ecologisme" de bestaande structuren niet meer verwerpt; er bestaat zelfs zo iets als "eco-shopping". Daarentegen laten privé-bedrijven zich steeds meer in met "ethiek" en "human relations" en zelfs "kunst", hetgeen de productie en de afname maar ten goede kan komen.
66. G. Lipovetsky: **o.c.**, p. 193
67. **Ibid.**, p. 211

67 b. Paul Yonnet, **o.c.**, p. 229

67 c. R. Laermans: **Individueel vlees. Over lichaamsbeelden.** Amsterdam, De Balie, 1993, p. 22

67 d. **Ibid.**, p. 8

67 e. V. Toche en Eric Zanetto: "L'entreprise, poncif économique ou tabou politique ?" in **Politiques**, nr 6, zomer 1993

67 f. De term "other-directed" verwijst naar de studie van de Amerikaanse socioloog Riesman **The lonely crowd** (1950) die twee ideaaltypes van sociale integratie tegenover de zich ontwikkelende consumptiemaatschappij stelt. **Inner-directed** was het type van de "betrekkelijk" stabiele standenmaatschappij waarin het individu was toegerust met een maatschappelijk richtingsgevoel dat via de ouders overgeërfd de rest van het leven tot een kompas kon blijven dienen. In een snel veranderende maatschappij als Amerika, had men echter geen kompas doch een radar nodig, een ontvanger van de voortdurend wisselende signalen die men uit de omgeving opving: dat was de wereld van het **other-directed** type.

67 g. A.C. Zijderveld: **Institutionalisering. Een studie over het methodologisch dilemma der sociale wetenschappen.** Boom, Meppel, 1974, p. 185 e.v.

67 h. **Ibid.**, p. 159

67 i. R. Laermans: "Meer individuele mogelijkheden, minder sociale dwang ? Enkele cultuursociologische kanttekeningen bij het naoorlogse individualiseringsproces", p. 137-151 in: W. Dumon, G. Fauconnier, R. Maes en E. Meulemans: **Scenario's voor de toekomst. Feestbundel naar aanleiding van 100 jaar sociale wetenschappen aan de K.U. Leuven.** Acco, Leuven, 1993, p. 139

67 j. **Ibid.**, p. 142

67 k. **Ibid.**

67 l. **Ibid.**, p. 143

67 m. **Ibid.**, p. 147. De Nederlandse socioloog Kees Schuyt stelt: "Het wegvallen van bepaalde vormen van sociale controle (religie en recht) betekent nog geenszins dat andere vormen van controle niet sterker zijn geworden en een soortgelijke rol vervullen als vroeger de religie. Ja, met diezelfde sociale kracht bekleed en

door dezelfde onbewuste en vaak irrationele motieven gestuurd." Kees Schuyt: **De zittende klasse.** Voorburg, Balans, 1992
68. J. Vranckx: **De zinzoekers.** Leuven, Davidsfonds, 1993, p. 83
69. B. Claerhout: "Pleidooi voor meer afwijkend gedrag." **De Standaard**, 30 januari 1993
70. Zie o.m.: M. Maffesoli: **Le temps des tribus. Le déclin de l'individualisme dans les sociétés de masse.** Parijs, Méridiens Klincksieck, 1988
71. P. Sloterdijk: **Eurotaoïsme. Over de kritiek van de politieke kinetiek.** Amsterdam, Arbeiderspers, 1991, p. 213
72. G. Lipovetsky: **L'ére du vide.** p. 244

KERK OP PROEF

De kerk op het einde van de jaren zestig

Johan Gysbrechts

De jaren zestig zetten in met het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) waaraan een recordaantal bisschoppen (2500) deelnamen. Dit concilie is het vermelden waard omdat het aan de basis lag van talloze verschijnselen die zich op het einde van de jaren zestig voordeden: geloofsafval, priestervlucht, oecumenisme, bevrijdingstheologie... Al deze onderwerpen vergen eigenlijk een studie afzonderlijk maar er is er nog geen enkele over verschenen. Vandaar dat de lijnen die ik hier uitzet dan ook voorlopig zijn en ik slechts heel in het algemeen enkele onderwerpen kan belichten: de interne moeilijkheden waarmee de Kerk te kampen had, de reacties op **Humanae Vitae**, de internationale ontwikkelingen die niet voorbijgingen aan de Kerk en het internationaal studentenoproer.

Interne moeilijkheden van de Kerk

Een nieuwe lente en een nieuwe liturgie... Tegen alle bepalingen van Vaticaan II in werd de canon (1) volledig vernieuwd. In maart 1967 had paus Paulus VI de toestemming verleend aan talrijke bisschoppen om eucha-

ristievieringen te celebr
toelaten *de spirituele rij*
Experimenten met de v
begrafenissen begonne
De nieuwe grondprincip
Stoel. De gelovige geme
van de Eucharistie gebr
meer bewust worden v
vatieve reacties waren
canon had zowel zijn ee
en de herhalingen erin
veelal storend. Opdat a
installaties noodzakelijk

Over rust en gebed ges
door de katholieke filmc
en films in de eucharisti
Nederlandse kardinaal
rend konden zijn en dat z
Hij stond niet alleen met
ver de vroegere genera
bijkomstige details die to
Tachtig procent van d
veranderingen in de litur
het Vaticaan, bleek ook
tingen hadden.
Verzet tegen die progre
Ottaviani, prefect van d
door een progressieve k
Zuid-Slavië. Ook de pau
geconfronteerd, veroor
meer gehoord.
Samen met de vernieu
helling. In Nederland e
Italië concentreerde de
priester die overstelpt
Kerk en Leven voor ce
voet bij stuk en bevestig
die het celibaat beschri
Het anti-autoritaire kli
geestelijkheid. Zowel in
van sommige bisschop
benoeming van hun o
publiceerden een open
grondige herstructureri
datzelfde land 744 onde
dat de huidige Kerk en
Ook de theologen verz
opstand in 1968 en ei